

установки, направленные на конфликты, подчинение и унижение других. Ведь именно в глазах таких “хозяев жизни”, как Сэрра и Ричард Слейтер, олицетворяющих власть общественного вкуса, моральная цельность, творческая индивидуальность и духовная глубина Грэма предстают не как достоинства, но как черты неудачника, все начинания которого в подобной системе ценностей обречены на провал. Вместе с тем его восприимчивость и обостренное рефлектирующее начало дают ему возможность увидеть изнанку всего сущего и найти в себе силы двинуться “отсюда прочь – вдоль канала, потом вверх по склону, через калитку и обратно в город” [1, с. 337].

Итак, в романе “Шаги по стеклу” И. Бэнкс отражает изменчивость мира конца ХХ века. В поле зрения писателя попадают явления, оказывающие значительное влияние на формирование сознания современного человека. Средства массовой информации, глобальность идеологических направлений и ложность эстетических установок формируют новый тип мышления, рождающего симулякры. Сюжетно-композиционная структура романа отражает расслоение реальности и способствует постижению ее смысла, выявляя при этом симулякрность такой категории, как эстетический вкус. Изучение характера ее соотношенности с феноменом симулякра в процессе их художественной актуализации в романе позволяет выявить его художественные особенности и идейно-смысловые доминанты.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бэнкс И. Шаги по стеклу / Пер. с англ. Е. Петровой. – СПб. : Азбука, 2002. – 352 с.
2. Кант И. Критика способности суждения / Пер. с нем. М.И. Левиной // Кант И. Сочинения: В 8 т.: Т. 5. – М. : Чоро, 1994. – С. 177, 243–246, 359.
3. Кон И.С. Мужские исследования: меняющиеся мужчины в изменяющемся мире // Введение в гендерные исследования / Под ред. И.А. Жеребкиной – Харьков : ХЦГИ, 2001; СПб. : Алетейя, 2001. – Ч. 1. – С. 562–606.
4. Николокин А.Н. Вкус // Литературная энциклопедия терминов и понятий / Под ред. А.Н. Николокина. – М. : НПК “Интелвак”, 2001. – Стб. 126–127.
5. Свердлова Р. Знакомимся с романом И. Бэнкса “Шаги по стеклу” // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.svenlib.sandy.ru/pugovichki/bukovy/banks.htm>. – Дата доступа: 12.03.2012.

6. Фролова Е.Е. Художественно-семантические свойства симулякра в романе Малькольма Брэдбери “Профессор Криминале” : автореф. дис. ... канд. филол. Наук : 10.01.03 / Нижегород. гос. пед. ун-т. – Нижний Новгород, 2005. – 27 с.

СМАК ЯК ІДЕНТИФІКАЦІЙНИЙ МАРКЕР В УКРАЇНСЬКІЙ ПОЕТИЧНІЙ ПАРАДИГМІ 20-х рр. ХХ ст.

Наталія ЛЕБЕДИНЦЕВА

Чорноморський державний університет імені Петра Могили

У статті розглядається специфіка реалізації смакових категорій приємного / огидного в українській поезії 20-х рр. ХХ ст. До аналізу залучено твори представників різних художніх спрямувань – футуризму (М.Семенко, М.Бажан), неокласицизму (М.Зеров), символізму (М.Драй-Хмара, П.Тичина), імпресіонізму (С.Плужник), неоміфологізму (В.Свідзінський), – що дає можливість виявити своєрідність поетичного осягнення дійсності через смак як первинний ідентифікаційний маркер та водночас як художньо-естетичну категорію, що певним чином відображає характерні аспекти художнього світовідчуття митця.

Ключові слова: смак, їжа, опозиція приємне/ огидне, смакова парадигма, естетична концепція.

В статье рассматривается специфика реализации вкусовых категорий приятного / противного в украинской поэзии 20-х годов ХХ в. Для анализа были выбраны произведения представителей разных художественных направлений – футуризма (М. Семенко, Н. Бажан), неоклассицизма (Н. Зеров), символизма (Н. Драй-Хмара, П. Тычина), импрессионизма (Е. Плужник), – что дало возможность выявить своеобразие поэтического осмысления действительности через вкус как первичный идентификационный маркер и в то же время как художественно-эстетическую категорию, которая в определенной степени отражает характерные аспекты художественного мировосприятия.

Ключевые слова: вкус, еда, оппозиция приятное / противное, вкусовая парадигма, эстетическая концепция.

The paper studies the realization of taste categories “pleasant”/ “unpleasant” in the Ukrainian poetry of the 1920s. The poetic works by representatives of different poetic styles have been selected for research, including futurism (M. Semenko, M. Bazhan), neoclassicism (M. Zеров), symbolism (M. Drai-Khmara, P. Tychyna), and impressionism (Ye. Pluzhnyk). Such an approach to the selection of literary texts

illustrates specific features of poetic representation of reality through taste as a primary identification marker and an artistic-aesthetic category, which, to some extent, reflects the most essential aspects of artistic perception of the world.

Key words: taste, food, opposition pleasant/ unpleasant, taste paradigm, aesthetic conception.

З усіх органів відчуття, через які людина осягає та інтерпретує зовнішню реальність, смак – парадоксальним чином – постає водночас одним з перших та, проте, найменш “продуктивним” джерелом інформації про світ. З одного боку, новонароджена дитина осягає зовнішній матеріальний світ насамперед через контактні відчуття тактильного характеру (тиск, температура, дотик) та смак (материнське молоко та, власне, все, до чого дитина має безпосередній доступ, ідентифікується нею через смакові якості). Але попри це – а можливо, якраз внаслідок своєї тілесної зумовленості, – на відміну від дистантних відчуттів, що фіксують звуки, запахи та зорові образи, саме контактні відчуття найменше надаються до абстрактної символізації в подальшому конструюванні людиною свого уявлення про зовнішній світ і, отже, мають досить обмежені функції образно-емоційної репрезентації у витворах мистецтва.

Смак визначають як більш пасивне відчуття (порівняно з зором або й дотиком), оскільки ним важко маніпулювати – одного разу скуштована їжа навіть після тривалої перерви при повторному куштуванні дає майже те саме смакове відчуття [8, с. 159]. До того ж маємо дуже обмежений вибір смакових варіантів – лише чотири основні (кислий-солоний, гіркий-солодкий) та чотири додаткові смаки (жирний, терпкий, гострий (пекучий) та умам) [13].

У літературознавчих студіях смак досить рідко стає основним предметом дослідження і застосовується переважно до аналізу творів епічних (частіше прозових) та драматургійних жанрів, де наявний соціально-побутовий контекст, що може включати опис страв, смакові характеристики і процес споживання їжі персонажами. Натомість поезія, тяжіючи до максимальної емоційної місткості й лаконічності образу, прагне синестезійного поєднання відчуттів, здатних породжувати цілісні переживання, – у першу чергу це зорові образи, звуки та запахи (аромати).

Вірогідно, саме з цих причин у поетичному дискурсі смакові відчуття виконують тільки додаткову виражальну функцію, допомагаючи посилити (підкреслити) відповідну емоцію. Однак, оскільки людина мислить себе у світі через проекцію власного тіла [15] і, за У. Найссером, “будь-яка перцептивна активність (зокрема і смак. – Н.Л.) дає інформацію і про

того, хто сприймає, і про середовище, про “Я” та загалом про світ, який сприймається” [8], простежуючи наявні в поетичному тексті смакові відчуття, можна скласти певне уявлення про специфіку світосприйняття самого поета. Зокрема, співвіднести характерні аспекти художнього світовідчуття митця з естетичною концепцією його творчості.

Аби представити більш повний спектр смакових та естетичних співвідношень в українській поезії 20-х рр. ХХ ст., до аналізу було залучено твори представників різних художніх спрямувань – футуризму (М.Семенко, М. Бажан), неокласицизму (М. Зеров), символізму (М. Драй-Хмара, П. Тичина), імпресіонізму (Є. Плужник), неоміфологізму (В. Свідзінський), – що дало можливість виявити своєрідність поетичного осягнення дійсності через смак як первинний ідентифікаційний маркер (смак матеріального світу, який людина приймає в себе і через який відчуває та мислить себе [2; 7]) та водночас як художньо-естетичну категорію.

У кожного з названих поетів спостерігається індивідуальна смакова парадигма: у *Є. Плужника* “мовчання мудрого печат” [10] набуває *гірко* присмаку життєвого досвіду, а “спрагли вуста” означають любовну пристрасть; у *П. Тичини* *мед* символізує щедрість природи, сонячну енергію, *вино* надає сил і снаги, створює настрій свята (“*і всі сміються як вино*” [14]); у *В. Свідзінського* солодкий смак не просто домінує, а, взагалі, є єдиним наявним смаковим відчуттям (*солодкими* є забування, сік яблук, сон, мрії, аромат, тайна, смуток, уста, навіть одна з його поетичних збірок має назву “Медобір”); натомість для поезії *М. Драй-Хмари* визначальним стає не стільки смак їжі, скільки процес пиття різноманітних “*напоїв*” (він п’є гіркоту муки, прив’ялу тишу саду, дитячий лепет, росу, келех чарівного хмелю, медові роси, тюремну тугу, холодний келех вічності тощо). Звісно, у його текстах трапляється – окремо від процесу пиття – смак “кипучого вина”, солодкого винного соку яблук і груш, солодких пахоців ямину, меду пахучих слів, однак ці відчуття також пов’язані з напоями або плинністю. Для поезії подібного спрямування (символізм, імпресіонізм) характерне переважання приємних (“*благородних*”) смаків, а також можна зауважити тяжіння до синестезії, особливо в поезії Драй-Хмари (“*терпкий голос*”, “*я нюхаю світло і звук*” [3]).

Представники ж більш жорстких естетичних концепцій (раціональний аналітичний неокласицизм або ж радикальний футуризм) виявляють принципово іншу смакову палітру: вишукані смакові метафори (“*гірка*

чаши” української сентиментальності, “дикий смак” старосвітчини, науки винні грона, гурманство слова, соковиті почуття) та, врешті, образ “*тугих бібліофагів*” у М. Зерова [4]; екзотичні смаки апельсинової шкурки, шоколадних плиток, солодкості катакомб, “*між'єфірового вина*”, оселедців та фініків у М. Семенка [12] тощо.

Однак найбільш цікавою з погляду смаку видається поезія М. Бажана. У його художньому світі смакові характеристики чітко розмежовані за гендерною ознакою: мотиви кохання, єднання з жінкою, жіноча сфера як така позначені виключно солодким смаком (“*Рожевий кетяг зір розкинеться над нами, / Немов солодкий і достиглий плід*” [1, с. 40]). Навіть негативні переживання, які містять жіночу первину, супроводжуються солодким відчуттям (“*І роззявлявсь собор, немов солодка стигма / Безвольної й самотньої землі*” [1, с. 50]). Тоді як чоловічий світ, у якому відсутній жіночий аспект, – світ боротьби, випробувань, жорстких протистоянь, – або взагалі позбавлений можливості смакових відчуттів – через символ замкненого рота (“*шурубом волі скрутив уста*” [1, с. 28], “*розпанахано кривавий рота шов*” [1, с. 39]), або ж це “анти-смак” – відчуття сухості чи відсутності смаку (“*Вітер <...> прохрипить, / Наче в горлі сухому сукровиця*” [1, с. 34], “*Шаршавий рот, голодний рот ночей*” [1, с. 35]) чи образи, які викликають огиду (“*Кислий рот п'яниць*” [1, с. 66], “*Ковтає мовчки дим, вино слизьке і слину*” [1, с. 67], блювотиння).

Найбільш концентровано неприємні, відразливі смакові відчуття зібрано в поемі М. Бажана “Сліпці”. Опис побуту українських лірників просто перенасичений негативними елементами, огидними деталями, які викликають неприємні смакові асоціації (жирні роти, глухе блювання, чвакання і плямкання тощо) і, очевидно, символізують духовну смерть персонажів [6]. При цьому домінує смак жирних страв:

*Ковбаси згорнуті, немов кадні кодоли,
І часником напахчені драгли,
Міцні шари просолоного сала,
Сметани холодок у глечиках дзвінких,
Шльопки вареників, що плямами на них
Прозоро-жовте масло поспливало,
Засмоктане в трясовину підлив
Качаче гузно, гуся гола шийка,
Міцний, немов з кори дубової настійка,
Узвар із груш рудих і глянуватих слив,
Борщу густі, зелено-темні верстви
В мисках мальованих, ясних, немов буритин... [1, с. 91]*

Навіть узвар викликає відчуття чогось жирного завдяки образу “глянуватих слив”. Цій вакханалії страв протиставлений образ, який не несе жодних смакових характеристик (анти-смак чоловічої звитяги), – молодий кобзар, який відмовляється приймати такий деградований, нищий спосіб животіння, обирає шлях аскези, тобто голоду й духовних змагань та очищення вогнем:

*Голодні роти серед голого поля
Кричать про повстання, ревуть про грозу!
...
Юрмища мужні! Конаючи, славлю
Бунти і бої, пожарища й війну! [1, с. 94]*

Виявлені в поезії М. Бажана смакові співвіднесення певним чином резонують із його естетичними шуканнями. Дослідники неодноразово зауважували характерну барокову спрямованість творчості Бажана, його здатність до “невтомного і “багатоюрусного” розгортання теми, <...> органічного сплаву бруталного і патетичного” [1, с. 10]. Окрім того, художній простір поезії М. Бажана має настільки виразно відчутну (в буквальному розумінні – на дотик) фізіологічну матеріальність, що це впливає навіть на метамову, якою дослідники намагаються окреслити стилістичні домінанти його творчості: “виважене “ядерне” слово” (тут і далі курсив мій. – Н.Л.), “розкіш словесної пластики”, “майже фізично зрима стихія матеріально-конкретних описів” (Л. Новиченко [5, с. 200–202]); “розкошування в експресії слова”, “густе мереживо барокової орнаментики”, “масно змальований сліпецький побут” (І. Дзюба [1, с. 10]) тощо. І. Дзюба, прагнучи віднайти влучну формулу для окреслення специфіки Бажанового поетичного письма, наголошує на його діалектичності: “...в його пластичі не те що поєднуються, а взаємопротисякаються патос і фізіологія, стилістично високе і стилістично низьке, бруталність і одухотвореність” [1, с. 13]. Отже, характерні для поезії М. Бажана смакові протиставлення фізичної (тілесної) насолоди та духовної аскези можна тлумачити як один із проявів барокового світовідчуття, з властивим йому парадоксальним поєднанням фізичного і духовного вимірів буття.

Однак, попри наявний, як можна побачити, зв'язок між смаковими відчуттями представлених поетів та їхніми художньо-естетичними уподобаннями, наявні в аналізованих текстах образи *їмсі* – страв, плодів, продуктів, напоїв – не мають стабільного фіксованого значення, а набувають певних оцінних характеристик залежно від конкретного

морально-етичного наповнення вірша (незалежно від стилістичних особливостей творчості митця). Так якщо в контексті окремого вірша певна страва символізує плодючість землі, щедрість природи, джерело існування людини, молодість або любовну пристрасть, це позитивна конотація і, відповідно, приємний смак. Якщо ж ті самі образи стають ознакою зажерливості, міщанства, примітивності, звиродніння чи смерті (псування), вони набувають негативного забарвлення і викликають відчуття огиди, відрази (*рожеве вино молодості / слизьке вино в корчмі; хліб як першооснова і джерело існування / “купівля й продаж – боротьба за хліб”* [10, с. 145]). Наприклад, порівняймо у поемі М. Бажана “Сліпці” сприйняття їжі двома різними жебраками-лірниками:

<i>Несуть, в руках тримаючи дебелих, Врочисті кучугури страв. Воно розпарилось, розпухло і розквітло І пишні витари, як стяги, простеля, Оце гливке й волокнувате їдло, Тяжке, немов земля, і владне, як земля. [1, с. 90]</i>	<i>Збирай же, козаче, дари ті природні, Що їх Україна тобі віддала! Солодку пшеницю, пекучу селітру, Розсипчасту рибу і мед-липовець! Розкрито країну для доброго вітру, Що зела заплоджує, втіху сердець! [1, с. 106]</i>
--	--

Ті ж самі страви, як і земля, яка їх дає, – залежно від контексту – або постають щедрими дарами української природи, або ж перетворюються на тяжке “їдло”, утворюючи виразний оцінний контекст (переважно за принципом “духовне – позитивне / тілесне – негативне”, з численними тематичними варіаціями цієї опозиції).

Специфіка реалізації смакових категорій приємного / огидного в українській поезії 20-х рр. XX ст. дає можливість вирізнити кілька опозиційних пар.

Дитячий (еротичний) / дорослий світ

<i>І, соків земляних відчувши міць, Розплющить очі і зустріть коралі Таких веселих запашних суніць.</i>	<i>Вікно в садок, тож пахоці зела Присмачують мені пригірклість ліків.</i>
(М. Зеров)	(С. Плужник)

При цьому на смаковому рівні світ дитинства та любовної пристрасті об’єднується образами плинності (вода, соки землі, молоко кобилиць) та відчуттям солодкого присмаку, тоді як дорослий світ – це обов’язково гіркий смак досвіду, суму, тягаря і знання (мудрості).

Чоловіче / жіноче

<i>Хотілось пива і свіжого повітря. Хотілось, щоб з рельсів зійшов трамвай. (М. Семенко)</i>	<i>Мов келих п’яний, проллялось через край Ярких, жасжедивих слів солодке шумовиння (М. Бажан)</i>
--	--

Чоловічий світ – як раціональний та духовно орієнтований – є більш жорстким у смакових уподобаннях, відтак “чоловіча” їжа (у позитивній конотації) має бути поживною (хліб, мед), міцною (вино, кава) та такою, що освіжає й бадьорить (пиво, чай, сік). Натомість жіноча сфера (звісно, у чоловічому сприйнятті) є виключно солодкою й цілющою (як соки та дари природи-матері) і співвідноситься з окресленим вище еротичним аспектом.

Вегетаріанські / хижацькі (тваринні) смаки

<i>Над життями – йде з медами – Хилить келехами. День біжить, дзвенить-сміється, перегулюється!</i>	<i>І мружаться, мов ласі звірі, виліці, І рот слова несказані жує... (М. Бажан)</i>
(П. Тичина)	

Досить показовим є ототожнення поетами позитивних характеристик їжі з рослинними дарами природи (фрукти, злаки, мед), а негативних – зі стравами тваринного походження (м’ясо, сало, ковбаса тощо). Вочевидь, це пов’язано з агресивним, насильницьким і кривавим способом приготування таких страв, а отже, характеризує людину як вбивцю, жорстокого звіра, який несе іншим страждання і смерть.

Життя / смерть

<i>Молоді, незаймані, приходьте, Пийте мого чистого вина.</i>	<i>І я припаду до ніг жєнщини і скажу їй: – Мила, дай мені відкусити шматочок твоєї заголеної руки!</i>
(В. Свідзінський)	(М. Семенко)

<i>І напою тобою в тиші Палку жадобу уст моїх</i>	<i>Мисливі очі повипиваю, Бо мій же ти, мій!</i>
(В. Свідзінський)	(В. Свідзінський)

Цю опозицію можна співвіднести з протиставленням рослинної та тваринної їжі, однак вона має свою специфіку: в аналізованій поезії рослинна їжа асоціюється з життям [9], вона символізує духовне об’єднання з природою (через поглинання як привласнення [2]), тоді як страви тваринного походження найчастіше відображають тваринне в самій людині – примітивне, бездуховне існування, яке несе в собі страждання і смерть. Зокрема, поглинання-привласнення через поїдання тваринної їжі може набувати ознак канібалізму, знищення собі подібних як саморуйнування. У поезії П. Тичини “Загупало в двері прикладом” образ матері, яка поїдає власну дитину, є символічним запереченням майбутнього через неможливість продовження роду – це смерть, що

знищує життя (обернений знак уроборосу) і несе абсолютно інакше смислове наповнення, ніж еротичне поглинання-привласнення іншого (як у наведених цитатах з поезій М. Семенка та В. Свідзінського).

Сільський / міський контекст

Літо, йдучи попереду *І знову латані вітрини хрещатика*
Кроком легким і живим, *рейтарська*
Розставляло чаші меду *і кава*
На обрусі польовім. (В. Свідзінський) *і дощ* (М. Семенко)

Протиставлення сільського та урбаністичного світовідчуття принципово відрізняє художній простір поетів 20-х рр. ХХ ст. від їхніх попередників, запроваджуючи в традиційний український космос поетику міста. З гастрономічної позиції насамперед можна спостерегти чітке розмежування традиційної сільської їжі, найчастіше рослинного походження (вино, зела, яблука, суниця), та “екзотичної” міської продукції (кава, фініки, цитрини, дині), характерної переважно для поезії футуристичного спрямування.

Отже, як бачимо, смакові уподобання українських поетів 20-х рр. досить різноманітні та індивідуальні. Однак, попри це, незалежно від семантичного наповнення окремих контекстів та загальних ідейно-естетичних настанов митців, категорія **смаку** (на відміну від їжі, про що вже йшлося вище) завжди зберігає стабільну конотацію:

- *солодкий*: смак дитинства, кохання, дарів природи;
- *гіркий*: смак дорослого досвіду, страждань, розчарувань, випробувань;
- *солоний*: дикий, свавільний світ степу, широкого простору;
- *жирний*: примітивне тваринне існування, зажерливість, бездуховність;
- *кислий*: псування, моральна деградація, смерть.

При цьому є очевидним переважання солодкого і протиставленого йому гіркого смаків як найбільш часто вживаних маркерів. Цей факт має своє фізіологічне пояснення: рецептори, які реагують на солодкий смак, розташовані на передній частині та кінчику язика, отже, перший смак, який ми розрізняємо під час куштування їжі, – солодкий. Натомість рецептори гіркого смаку зосереджені на задній частині язика, ближче до гортані, отже, реагують пізніше, до того ж гіркий присмак триває довше, ніж солодкий, і важче нейтралізується іншими смаковими відчуттями. Трансформація смакових акцентів від солодкого до гіркого може, таким чином, символізувати шлях людини від дитячого (позитивного, наївного) до дорослого досвіду осягнення світу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бажан М. П. Політ крізь бурю : [Вибрані твори] / Микола Бажан ; [вступ. слово І. М. Дзюби]. – К. : Криниця, 2002. – 608 с.
2. Джексон И. Пища и трансформация. Образы и символика еды [Електронний ресурс] / Иви Джексон. – Режим доступу : <http://www.mershavka.ru/magazin/jungian/chapters/198>.
3. Драй-Хмара М. П. Вибране / Михайло Драй-Хмара; [упор. Д.Паламарчука, Г.Кочура ; передм. І.Дзюби]. – К. : Дніпро, 1989. – 542 с.
4. Зеров М. К. Твори : В 2 т. / Микола Зеров. – К. : Дніпро, 1990. – Т. 1 : Поезії. Переклади / [упор. Г. П. Кочур, Д. В. Павличко]. – 843 с.
5. Історія української літератури ХХ століття : У 2 кн. – Кн. 1 : Перша половина ХХ ст. : [підручник / за ред. В. Г. Дончика]. – К. : Либідь, 1998. – 464 с.
6. Кристева Ю. Силы ужаса : эссе об отвращении / Юлия Кристева. – СПб. : Алетея, 2003. – 256 с.
7. Махлина С. Семиотика культуры повседневности [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.syntone.ru/library/books/content/4432.html?current_book_page=17.
8. Найссер У. Познание и реальность. Смысл и принципы когнитивной психологии [Електронний ресурс] / Ульрик Найссер ; [пер. с англ. В. В. Лучкова]. – М. : Прогресс, 1981. – 232 с. – Режим доступу : <http://evgenysavin.ucoz.ru/load/7-1-0-17>.
9. Пища [Електронний ресурс] // Словарь символов. – Режим доступу : <http://enc-dic.com/symbol/Pischa-627.html>.
10. Плужник Є. Поезії / Євген Плужник. – К. : Радянський письменник, 1988. – 415 с.
11. Свідзінський В. Є. Твори : У 2 т. / Володимир Свідзінський ; [вид. підготувала Елеонора Соловей]. – К. : Критика, 2004. – (Відкритий архів). – Т. 1. Поетичні твори. – 584 с.
12. Семенко М. Вибрані твори / Михайль Семенко ; [упор. А.Біла]. – К. : Смолоскип, 2010. – 688 с.
13. Смак [Електронний ресурс]. – Режим доступу : uk.wikipedia.org/wiki/Смак.
14. Тичина П. Соняшні кларнети : [фототипічне перевидання] / Павло Тичина. – К. : Сяйво, 1918. – 86 с.
15. Чертов Л. Ф. От герменевтики телесности к семиотике визуально-пространственных кодов / Л. Ф. Чертов // Логос живого и герменевтика телесности : постижение культуры. – М. : Академический Проект, 2005. – С. 623–660.